

ПОВІДОМЛЕННЯ

Н. М. Руденко (Київ)

Агітооперація серед угруповання німецьких військ на острові Хортиця (листопад — грудень 1943 р.)

Її було проведено політпрацівниками Червоної армії разом з представниками створеного в СРСР Національного комітету «Вільна Німеччина».

У результаті Запорізької наступальної операції військ Південно-Західного фронту, проведеної з 10 по 14 жовтня 1943 р. в ході битви Червоної армії за Дніпро, було ліквідовано значний за розмірами (40 км уздовж фронту і 20 км у глибину) міцно укріплений плацдарм гітлерівців і визволено м. Запоріжжя. Противник втратив тоді близько 23 тис. чол., понад 160 танків і штурмових гармат, 430 гармат та мінометів. Незначним залишкам його людських сил вдалося дістатися правого берега Дніпра.

Частини й з'єднання Південно-Західного фронту стрімко просуваюлися далі на захід, сприяючи своїми діями розширенню плацдарму радянських військ у районі Дніпропетровська і розгортанню їх наступу в напрямку Кривого Рога. В результаті утворилося напівкільце, у самому центрі якого на добре підготовлених в інженерному плані о. Хортиця і лівому березі Дніпра, що прилягав до острова, займала рубіж оборони 123-я гітлерівська піхотна дивізія під командуванням генерал-лейтенанта Рауха. За задумом радянського командування частина військ фронту мала обхідним маневром вийти в тил цієї дивізії і завдати їй нищівного удару.

У 1941—1942 рр. названа дивізія, протидіючи частинам Північно-Західного фронту, входила до складу ударної групи фашистських військ, очолюваної генералом артилерії В. фон Зейдліцем* (з липня 1943 р. — віце-президент Національного комітету «Вільна Німеччина» (НКВН) і президент Союзу німецьких офіцерів (СНО)**), була врятована ним взимку 1941/1942 року від знищення радянськими військами в Дем'янському котлі. Зейдліц вчився разом з командиром 123-ї дивізії генерал-лейтенантом Раухом в одному військовому училищі, перебував з ним у дружніх стосунках (разом вони воювали в тяжких умовах на Холмських болотах і на Валдайській височині). Враховуючи все це, 7-м відділом*** політуправління 3-го Українського фронту**** спільно з представником НКВН на цьому фронті обер-лейтенантом Е. Карзіусом було розроблено план проведення агітаційно-роз'яснювальної роботи серед солдатів і офіцерів 123-ї дивізії з метою відвернення кровопролиття. Передбачалося розповсюдження від імені Червоної армії листівок про неминучість повного оточення дивізії, відправлення її командиру генерал-лейтенанту Рауху особистих листів від віце-президента НКВН В. фон Зейдліца і уповноваженого НКВН на

* В інших документах — Зейдліц (німецькою мовою — Seydlitz).

** Організація полонених німецьких офіцерів-антифашистів в СРСР, утворена у вересні 1943 р.

*** Працівники сьомих відділень армій і сьомих відділів політичних управлінь фронтів і Головного політичного управління Червоної Армії займалися пропагандистською діяльністю серед військ і населення ворога.

**** Створений 20 жовтня 1943 р. в результаті перейменування Південно-Західного фронту.

3-му Українському фронті обер-лейтенанта Е. Карізіуса з пропозицією розпочати переговори з приводу розумного і безпечного виходу із становища, що склалося, тобто добровільного переходу всього особового складу 123-ї дивізії на бік Національного комітету. В разі незгоди йшлося про розповсюдження листів фон Зейдлітца і Карізіуса серед солдатів і офіцерів дивізії, а також про організацію аналогічного звернення Карізіуса до військовослужбовців з'єднання через голову його командира.

Будучи майже впевненими в тому, що генерал Раух через різні обставини не зреагує позитивно на пропозицію радянського командування і німецьких антифашистів, політпрацівники 7-го відділу політуправління фронту разом з обер-лейтенантом Е. Карізіусом все ж вдалися до проведення намічених заходів. Вони переслідували при цьому здійснення ряду задумів. Зокрема, передача листа Зейдлітца командирю 123-ї дивізії давала можливість звернути увагу її офіцерського складу на існування НКВН як добровільної організації німецьких антифашистів, в яку вступив навіть колишній генерал вермахту та інші офіцери. Посилка у з'єднання представників Національного комітету як парламентарів, що також планувалася, мала на меті підтвердити, що НКВН є організацією німецьких антифашистів і що радянське військово-командування збереже життя німецьким військовополоненим. Запланована акція мала довести до солдатів і офіцерів дивізії ідеї НКВН, а також, враховуючи обстановку, що склалася, що саме — небезпеку знищення, повинна була ослабити бойову і моральну стійкість особового складу і врешті-решт забезпечити перехід на бік Червоної армії чи в полон якомога більшої кількості військовослужбовців¹. Це була перша агітоперація, здійснена працівниками відділів спецпропаганди спільно з представниками руху «Вільна Німеччина».

Для безпосереднього здійснення намічених заходів у м. Запоріжжя було направлено бригаду, до якої ввійшли працівники 7-го відділу політуправління 3-го Українського фронту, член НКВН обер-лейтенант Карізіус, працівники 7-го відділення політвідділу однієї з армій та три старші інструктори політвідділу дивізії цієї ж армії. Група мала в своєму розпорядженні 2 фронтові могутні гучномовні установки (МГУ), польову гучномовну установку (ПГУ), похідну друкарню, агітміни, рушничні агітмортири, заздалегідь заготовлені листівки. У роботі серед співвітчизників взяло участь 8 німецьких військовополонених², у тому числі лейтенант Г. Арнтцен*.

З 21 по 23 листопада 1943 р. згідно з наміченим планом на Хортиці було закинута 321 тис. примірників листівок Національного комітету «Вільна Німеччина», Головного політичного управління Червоної армії і політуправління 3-го Українського фронту — по 5—10 листівок на кожного військовослужбовця³.

У ніч на 25 листопада через МГУ з району 14-го селища в Запоріжжі і через ПГУ з берега на південь від місцевої судноверфі на Хортицю, де стояли частини 123-ї дивізії, 38 разів було передано офіційне оповіщення командуючого військами 3-го Українського фронту Р. Я. Малиновського. Згідно з цим опергрупа мала переправити на човні німецьких військовополонених на чолі з лейтенантом, котрий дав згоду доставити лист Е. Карізіуса командирю з'єднання генерал-лейтенанту Рауху. Звертаючись до військовослужбовців з'єднання, командуючий фронтом просив їх негайно сповістити командира дивізії Рауха про те, що йому мають передати важливе доручення від генерала ар-

¹ Центр. арх. Міністерства оборони, ф. 32, оп. А-23902, спр. 9, арк. 37, 38 (далі — ЦАМО).

² Там же, арк. 38.

* В інших документах — Аріц.

³ ЦАМО, ф. 32, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 38; Бурцев М. И. Прозрение: Воен. мемуары. — М., 1981. — С. 207.

тилерії В. фон Зейдлітца і генерал-лейтенанта О. Е. фон Даніельса *, які перебували в радянському полоні. У зверненні повідомлялося, що 25 листопада о 12-й годині за московським часом до острова на човні, який піде під білим прапором, будуть направлені лейтенант Г. Арнтцен і два солдати, уповноважені передати командирю дивізії це доручення та лист обер-лейтенанта Карізіуса. За деякий час до відплиття човна планувалося випустити серію білих і червоних ракет, а об 11-й год. 55 хв. припинити стрілянину. Протилежна сторона того ж дня о 20 годині за московським часом мала сповістити про одержання листа серією ракет і трасуючими кулями. Протягом усього часу передачі оповіщення противник обстрілював МГУ і ПГУ кулеметно-мінометним вогнем і нащупував їх прожектором⁴.

Як розповів згодом взятий у полон 29 грудня в районі Хортиці майор Шнайдер, який виконував на той час обов'язки командира 416-го піхотного полку 123-ї дивізії, про прибуття на острів трьох німецьких антифашистів з листом для генерала Рауха було повідомлено командування з'єднання. Дивізію тоді очолював колишній командир 333-ї піхотної дивізії генерал-лейтенант Кеніг. Він тимчасово заступав Рауха, що до 28 листопада перебував у відпустці. Було вирішено прийняти парламентарів⁵.

Мети попереднього пропагандистського впливу на солдатів і офіцерів дивізії — змусити їх не вдаватися до вогню у зв'язку зі спробою передачі листа — було досягнуто. Про це засвідчив командир відділення 9-ї роти 417-го піхотного полку, який здався у полон 1 грудня. Він, зокрема, повідомив, що солдати добре чули передачу оповіщення і що командир роти лейтенант Міллевіль зібрав усіх командирів взводів і відділень, розпорядився не стріляти по човну, якщо він буде пливти один, і закликав солдатів бути обережними на випадок, коли радянські війська влаштують яку-небудь пастку⁶.

25 листопада в м. Запоріжжі о 10 годині ранку лист Карізіуса було вручено лейтенанту Г. Арнтцену з 306-го автозагону в присутності унтер-офіцера А. Фішера і ефрейтора А. Нейгаузе (обидва з 46-ї піхотної дивізії), що мали його супроводжувати⁷. Е. Карізіус — у минулому старший лейтенант 2-ї ескадрильї 35-ї штурмової ескадри — повідомляв, що прибув на 3-й Український фронт за дорученням генерала артилерії фон Зейдлітца. Ознайомившись з обстановкою на Хортиці, він дійшов висновку, що стан справ 123-ї дивізії відображає загальне становище німецьких військ, які протягом 1943 р. зазнають поразки за поразкою. Представник НКВН на 3-му Українському фронті наголошував, що на Хортиці дивізія стане заложницею авантюристичних планів гітлерівських стратегів. Вказавши на великі втрати з'єднання в боях на радянсько-німецькому фронті, Карізіус закликав від імені НКВН і за дорученням його віце-президента вжити заходів для врятування життя особового складу шляхом переходу формування на бік визвольного руху «Вільна Німеччина»⁸.

25 листопада Г. Арнтцен і 2 солдати разом із спецпрацівниками 7-го відділу фронту і 7-го відділення армії підійшли до залізничного насипу в районі спостережного пункту однієї з рот, звідки німецьких антифашистів провели до підготовленої на березі шлюпки. Вони були забезпечені білим прапором і великим чорно-біло-червоним прапором

* Один з антифашистськи настроєних генералів СНО; вважав за необхідне вишукувати шляхи боротьби проти гітлерівського режиму, за припинення війни і врятування Німеччини від розгрому.

⁴ ЦАМО, ф. 32, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 38, 39; оп. 11 306, спр. 246, арк. 94; Weinert E. Das Nationalkomitee «Freies Deutschland», 1943—1945: Bericht über seine Tätigkeit und seine Auswirkung.— Berlin, 1957.— S. 51.

⁵ ЦАМО, ф. 32, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 44.

⁶ Там же, арк. 39.

⁷ Там же.

⁸ Там же, оп. 11 306, спр. 246, арк. 93, 94.

Національного комітету. Об 11 год. 55 хв. інструктор 7-го відділення політвідділу армії Ковнер випустив три червоні і три білі ракети, що свідчило про відплиття парламентарів. Стрільянину з обох боків було припинено. О 12 год. німецькі антифашисти відпливли від берега. За кермом перебував лейтенант, на веслах — ефрейтор А. Нейгаузе. З окопів на березі Дніпра за парламентарями спостерігали працівники відділів пропаганди і агітації політорганів Червоної армії та обер-лейтенант Е. Карізіус⁹.

Коли шлюпка досягла середини річки, на острові запалало вогнище. Через 15 хв. вона причалила до берега. Було чути, як на протилежному березі річки кричали «Хальт», лунав свист. Лейтенант і один із солдатів зійшли на берег, але їм, очевидно, патруль вказав на інше місце висадки, бо вони повернулися, пропливли вниз за течією річки ще метрів 300 і зупинилися там, де горіло вогнище. Назустріч парламентарем вибігло 6 військовослужбовців, а за ними з бліндажів вийшло ще близько 20 чол. Антифашисти зійшли на берег. Один із солдатів 123-ї дивізії спустився до човна і взяв білий прапор, інший через деякий час — прапор Національного комітету. Згодом всі зникли в лісочку на острові¹⁰.

Як повідомив майор Шнайдер, посланці НКВН були доставлені на контрольний пункт 1-ї роти 416-го піхотного полку, де з ними протягом півгодини розмовляв командир роти обер-лейтенант Тауш. «Потім вони, — засвідчував далі військовополонений, — на легковій машині командира розвідвідділу 123-ї піхотної дивізії Гайденрайха були доставлені до штабу дивізії. Там їх допитали, склали протокол і відправили до 17-го армійського корпусу. Дальша доля цих полонених мені невідома»¹¹.

Інший військовополонений капітан Шейнбек, який виконував обов'язки командира 416-го піхотного полку і разом з усім його складом здався у полон у лютому 1944 р., засвідчив, що німецькі парламентарі — лейтенант Арнтцен і два солдати, що його супроводжували, були направлені в його батальйон, яким він командував під час агітоперації на Хортиці. Протягом години він у присутності п'яти офіцерів бесідував з лейтенантом у своїй землянці. Останній розповів, що в полоні з ним добре обходилися і що Червона армія має у своєму розпорядженні великі сили. Це справило на них, за словами Шейнбека, «досить велике враження»¹².

Звістка про прибуття антифашистів, як повідомили німецькі військовополонені, облетіла всі частини 123-ї піхотної дивізії і викликала серед особового складу велике збудження. Солдат 418-го піхотного полку, чех за національністю, який перейшов на бік радянських військ 30 листопада, розповів, що німецькі антифашисти із зав'язаними очима були відправлені до штабу полку та що офіцерський склад намагався приховати факт про одержання листа командиром дивізії від імені НКВН і саме з рук німецького офіцера. Проте про прибуття його, засвідчував далі військовополонений, дізналося багато солдатів і проявило до цього факту жвавий інтерес¹³.

О 20 год., як і було обумовлено в листі Е. Карізіуса, ворожа сторона серією різнокольорових ракет мала сповістити про одержання його. Однак це було зроблено на місці висадки парламентарів лише о 2 год. 45 хв. 26 листопада. У цей час, враховуючи той факт, що зміст листа торкався долі всього особового складу дивізії, по МГУ і ПГУ активно передавався увесь його текст, а також наказ командуючого

⁹ Там же, арк. 94; ф. 32, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 39, 40.

¹⁰ Там же, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 40; оп. 11 306, спр. 246, арк. 94, 95; Weinert E. Op. cit.— S. 51.

¹¹ ЦАМО, ф. 32, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 44.

¹² Там же, арк. 45.

¹³ Там же, ф. 32, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 40.

радянськими частинами в районі Запоріжжя від 24 листопада про те, що уповноваженому Національного комітету «Вільна Німеччина» на 3-му Українському фронті обер-лейтенанту Карізіусу дозволено направити до генерал-лейтенанта Рауха трьох посланців — німців з його листом і у випадку, коли Раух пошле своїх представників на зустріч з Карізіусом, кінцевий термін якої визначався не пізніше 15-ї год. 26 листопада, радянським військовим властям наказано забезпечити їх повну безпеку і коректне до них ставлення. У наказі також зазначалося, що у відповідь на сигнал німецької сторони про відплиття представників Рауха до Е. Карізіуса буде випущено три червоні і три білі ракети і негайно припинено вогонь. Передачі по МГУ вів Карізіус, по ПГУ — диктор-німець. У ніч з 25 на 26 листопада було проведено 5 передач по МГУ і 4 — по ПГУ¹⁴.

Рано-вранці 26 листопада одна з армій 3-го Українського фронту трохи на південь від Хортиці розпочала переправу на правий берег Дніпра, що завершилася наступом. Дії її частин і з'єднань були раптовыми і мали успіх: військам об'єднання вдалося визволити від ворога 8 населених пунктів, захопити на правому березі важливий Розумівський плацдарм (в районі с. Розумівка — на той час Верхньохортицького району) і значно погіршити й до того нелегке становище 123-ї німецької піхотної дивізії¹⁵.

У зв'язку з тим, що послані військовополонені чомусь не поверталися і не з'явилися у визначений час — о 15 год. 26 листопада — представники генерал-лейтенанта Рауха, обер-лейтенант Е. Карізіус увесь день по МГУ настійно запрошував парламентарів до переговорів, а в ніч з 26 на 27 листопада звернувся через голову командира дивізії безпосередньо до особового складу з'єднання з листівкою. Він закликав офіцерів, відповідальних за життя своїх солдатів, встановлювати з ним контакти й готувати перехід частин на бік німецького визвольного руху. Рядовим Карізіус рекомендував вимагати від своїх командирів припинити безглуздий опір й самостійно переходити підрозділами, групами та поодинокі на бік НКВН¹⁶.

О 12-й год. (за іншими документами — о 14-й год.) 27 листопада на основні скупчення ворожих військ на острові було випущено 100 агітмін, заряджених 5 тис. листівок із зверненням Карізіуса. Це дало можливість ознайомити з документом значну кількість солдатів. Обер-ефрейтор Р. Праксмахер з 418-го полку дивізії свідчив, що з листівок він дізнався про зміст листа Карізіуса. «Таких листівок, — повідомляв він, — було багато розкидано і багато хто їх читав. Я бачив, як солдати перепитували у вахмістра Крима, що проходив мимо, чи можна їх читати. Крим не заперечував»¹⁷.

У ніч з 26 на 27 листопада по МГУ передавався також зміст наказу командування радянськими військами в Запоріжжі, виданий у зв'язку із зверненням Карізіуса до особового складу 123-ї дивізії. У ньому відзначалося, що ті військовослужбовці, які перейдуть на бік НКВН, згодом у супроводі представників уповноваженого Національного комітету Е. Карізіуса будуть доставлені в спеціальні табори. Відповідно до наказу всім перебіжчикам негайно надаватимуться всі пільги і привілеї, встановлені ще 1 липня 1941 р. за спеціальним положенням радянського уряду про військовополонених. Е. Карізіус по МГУ передавав у цей день також повідомлення про результати наступу радянських військ, на світанку 26 листопада в районі Хортиці. Однак командир 123-ї дивізії мовчав¹⁸.

¹⁴ Там же, арк. 40, 41; оп. 11 306, спр. 246, арк. 95.

¹⁵ Там же, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 41.

¹⁶ Там же, оп. 11 306, спр. 246, арк. 95.

¹⁷ Там же, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 42.

¹⁸ Там же, арк. 41, 42.

Протягом наступних двох днів передачі для гарнізону гітлерівських військ на Хортиці продовжувалися. Зокрема, у ніч на 28 листопада по МГУ виступав Карзіус і 4 німецькі військовослужбовці, тільки-но взяті в полон. Працювали також 4 рупори. Для особового складу дивізії передавалися гасла. Додатково було випущено 40 агітмін з 2 тис. листівок. По МГУ і ПГУ передавалися матеріали про нові успіхи частин 3-го Українського фронту, що діяли обабіч острова¹⁹.

Радянське командування визнало за можливе вдатися до ще однієї мирної пропагандистської акції. Увечері 28 листопада агітбригада одержала лист, написаний віце-президентом НКВН генералом артилерії В. фон Зейдлітцем Рауху. Терміново розроблялися заходи для доставки його за призначенням. Лист мали передати обер-ефрейтор 294-ї піхотної дивізії, частини якої знаходилися в районі острова Хортиця, Е. Лір і ефрейтор 123-ї піхотної дивізії Ф. Роте. Їх було взято в полон 28 листопада*. Відправка до табору ворога мала відбутися на півкілометра далі на північ від попереднього місця²⁰.

Своє досить велике за розмірами послання до Рауха, написане ще 19 листопада 1943 р., В. фон Зейдліц, загартований у боях генерал, що потрапив у полон під Сталінградом, розпочав так: «У момент найважливіших для Вас і Вашої дивізії рішень я звертаюся до Вас прямою і відвертою мовою товариша. Я можу говорити, не соромлячись, бо ми добре знаємо один одного і я повністю усвідомлюю ту велику відповідальність, яку я таким чином беру на себе... Мені цілком ясно, що я роблю незвичайний крок, але я чиню так, вірячи в справедливість і правоту нашої справи проти Гітлера»²¹.

В. фон Зейдліц наголошував, що продовження безглуздої боротьби призведе до неминучого знищення очолюваного Раухом з'єднання. Адже 123-я дивізія опинилася в надзвичайно скрутному становищі, подібному до того, в якому вона перебувала в січні — лютому 1942 р. на Валдайській височині. Однак ситуація, що склалася нині, безвихідна, оскільки Південний фронт гітлерівців розгромлений і не спроможний чинити опору.

Засуджуючи Гітлера, який 8 листопада заявив про дві можливості — перемогу або повну загибель, В. фон Зейдліц застерігав, що сама думка про «перемогу» гітлерівської армії є повним абсурдом, становище вермахту є невтішним, а потенціал Об'єднаних Націй безперервно зростає. Враховуючи все це, підкреслювалося в листі, не можна зволікати з прийняттям рішень, дивізія має перейти на бік Національного комітету. У разі припинення боротьби Зейдліц гарантував повну безпеку для всього особового складу, надання з боку Червоної армії житла і матеріальної допомоги, полегшення участі кожного військовослужбовця в рамках можливого. Послання закінчувалося закликом до Рауха поставити свій обов'язок перед народом вище зв'язків з Гітлером, який давно вже порушив всі свої обіцянки і клятви. До листа було зроблено такі приписки: «Згадуючи наш старий 2-й артополк, шлю вам сердечне вітання. Ваш Даніельс. Пам'ятаючи дні в Кенігсберзі, шлю привіт добродію генералу. Ваш покірний слуга Домашк **»²².

У ніч на 30 листопада через фронтові потужні звукомовні установки для військ 123-ї дивізії 38 разів було передано повідомлення про заплановане відплиття на острів з радянського боку на човні під білим і чорно-біло-червоним прапорами німецьких військовополонених з особистим листом віце-президента Національного комітету і президента

¹⁹ Там же, арк. 42; оп. 11 306, спр. 246, арк. 96.

* За іншими документами обер-ефрейтор здався в полон 27 листопада.

²⁰ ЦАМО, ф. 32, оп. 11 306, спр. 246, арк. 100; оп. А-23 902, спр. 9, арк. 42.

²¹ Там же, оп. 11 306, спр. 246, арк. 96.

** В інших документах — Домашке — капітан вермахту, один із членів діяльної антифашистської групи німецьких офіцерів у радянському полоні, з вересня 1943 р. — член Союзу німецьких офіцерів.

²² ЦАМО, оп. 11 306, спр. 246, арк. 97, 98.

СНО В. фон Зейдлітца командир дивізії генералу Рауху. Було випущено також відповідну листівку за підписом обер-лейтенанта Е. Карізіуса²³.

Об 11-й годині 30 листопада обер-ефрейтор Е. Лір і ефрейтор Ф. Роте разом з працівниками 7-го відділу політичного управління 3-го Українського фронту і 7-го відділення політвідділу армії підійшли до затоки, де стояла підготовлена до відплиття шлюпка. Уповноважений Національного комітету вручив на березі обер-ефрейтору послання В. фон Зейдлітца і листи військовополонених німецьких солдатів з гарнізону на о. Хортиці, призначені для рідних і друзів. Парламентери знали маршрут руху човна, бо, за попередніми даними, саме на цьому відрізку Дніпра було мінне поле²⁴.

Об 11 год. 55 хв. гарнізон противника різнокольоровими ракетами було повідомлено про відплиття до острова двох німецьких антифашистів з посланням В. фон Зейдлітца командир 123-ї дивізії. На цей час радянські війська припинили вогонь, з боку ж ворога він не вівся.

О 12 год. 5 хвилин, коли човен досяг середини річки, з острова пролунали рушничні постріли. Неозброєні парламенти, піднявшись на весь зріст, почали щосили розмахувати білим прапором і волати в бік німців, щоб ті не стріляли. Однак рушничні постріли змінилися кулеметними. Ефрейтор Роте загинув, обер-ефрейтора Ліра було тяжко поранено. Останній кликав на допомогу. Тільки тоді, коли Лір словз на дно човна і замовк, обстріл припинився²⁵.

Через 15 хвилин червоноармійцю Павлову було наказано доплисти до човна, зачелити його і відвести до берега. Під вогнем ворога він виконав завдання. У пораненого Ліра на березі Дніпра було витягнуто з кишень послання В. фон Зейдлітца, а його самого направлено в госпіталь. Момент відплиття човна від берега і його виведення у захисток було знято на кіноплівку радянськими кінооператорами Капником і Бронтоманом²⁶.

Військовополонений майор Шнайдер висловив думку, що парламенти, послані вдруге з листом до Рауха, були самочинно обстріляні солдатами передової позиції, тому що наказу стріляти в німецьких солдатів, які поверталися до своїх, до того ж удень, ніхто не давав. Інший військовополонений капітан Шейнбек свідчив цілком протилежне: у зв'язку з великим пошвавленням, яке викликало серед особового складу дивізії повідомлення про ще одну надсилку листа віце-президента НКВН генерал-лейтенанту Рауху, командування з'єднання наказало докласти зусиль, щоб не допустити прибуття 30 листопада німецьких антифашистів. З цієї причини, наголошував військовополонений, вони і були обстріляні²⁷.

Наступного дня було вирішено скинути листа віце-президента Національного комітету з літака. У ніч на 1 грудня через дві МГУ, що працювали в різних місцях, передавалися розгнівані виступи Е. Карізіуса з протестом проти обстрілу шлюпки, що йшла під прапором Національного комітету, а також повідомлення про те, що лист буде скинуто з літака 1 грудня²⁸. «У відповідь на фашистську провокацію,— повідомляє у своїх спогадах начальник 7-го відділу (із серпня 1944 р.— управління) Головного політичного управління РСЧА полковник М. І. Бурцев,—уповноважений НКВН розгорнув гостру викривальну агітацію—і друковану, і усну. Він таврував ганьбою командування дивізії за новий злочин перед німецьким народом. Е. Карізіус, здава-

²³ Там же, арк. 100; оп. А-23 902, спр. 9, арк. 42.

²⁴ Там же, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 42, 43.

²⁵ Там же, арк. 43; оп. 11 306, спр. 246, арк. 100, 101.

²⁶ Там же, оп. 11 306, спр. 246, арк. 100, 101; оп. А-23 902, спр. 9, арк. 43.

²⁷ Там же, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 44, 45.

²⁸ Там же, арк. 43.

лося, втратив сон і спокій, він не випускав з рук мікрофона «звуківки», підкріплюючи свої виступи рішучим протестом від імені НКВН»²⁹.

Рівно через добу послання В. фон Зейдлітца, зашите в рижок прапора Національного комітету (до іншого кінця було прив'язано камінь), було скинуто в розташування штабу 123-ї піхотної дивізії (с. Канцерівка) з літака «Іл-2», що летів під прикриттям двох винищувачів. Військовополонений капітан Шейнбек засвідчив, що чорно-біло-червоний прапор Національного комітету з листом В. фон Зейдлітца, скинутий з літака 1 грудня, було помічено і доставлено в штаб дивізії особисто Рауху, який на той час уже приступив до виконання своїх обов'язків. За зв'язок з В. фон Зейдлітцем, який був оголошений фашистською пропагандою «ворогом німецького народу»³⁰, його у 20-х числах грудня, як повідомили офіцери 123-ї дивізії, що здалися в полон у лютому 1944 р., було усунуто з посади.

У районі с. Канцерівки протягом 1 грудня було скинуто також 4 тис. листівок* за підписом Е. Карізіуса, в яких він повідомляв про надсилку листа і закликав військовослужбовців 123-ї дивізії передати його за призначенням³¹.

У ніч з 1 на 2 грудня по двох МГУ передавався текст протесту Е. Карізіуса проти обстрілу на Дніпрі беззбройних антифашистів, посланих представниками Національного комітету. Протест уповноваженого НКВН був видрукуваний також окремою листівкою і розкиданий над островом. Звертаючись до всіх військовослужбовців 123-ї піхотної дивізії і до всіх офіцерів та солдатів фашистських армій групи «Південь», Е. Карізіус заявив про своє обурення з приводу обстрілу німецьких парламентарів й ганебного порушення міжнародного права. Він закликав німецьких військовослужбовців протестувати проти вчиненого злочину, поривати з гітлерівською клікою, що збанкрутіла і намагається подібними ганебними діями відтягти свою загибель³².

Наступного дня біля мікрофона МГУ виступали Е. Карізіус і поранений обер-ефрейтор Е. Лір, який повернувся з госпіталю. Останній зробив заяву. «Чому в мене — німця — стріляли німці?... Приречені на загибель, — роз'яснював він солдатам, — ви стріляли в майбутню вільну Німеччину». Пізніше німецькі військовополонені засвідчували, що його слова стали відомі кожному на острові³³.

Для доведення до якомога більшого числа військовослужбовців 123-ї дивізії змісту листа В. фон Зейдлітца і протесту Е. Карізіуса політуправлінням 3-го Українського фронту 4 грудня їх було видрукувано окремою листівкою масовим тиражем і 5 та 6 грудня розкидано за допомогою агітмін над розташуванням з'єднання. У цей час на війська дивізії працювала і ПГУ з правого берега Дніпра³⁴.

Про проведену агітоперацію було складено відповідне донесення на ім'я начальника 7-го відділу Головного політичного управління РСЧА полковника М. І. Бурцева. Результати підтверджувалися в ньому свідченнями німецьких військовополонених.

Вміло проведена операція дала значний пропагандистський ефект. У багатьох німецьких військовослужбовців з'явилося бажання залишити острів. Унтер-офіцер В. Кнауер повідомив, зокрема, що солдати висловлювали різні здогади з приводу того, з якою ж метою приїжджали на острів німецькі делегати. Вони сподівалися, що переговори внесуть якісь зміни в їхнє становище і вони, врешті, підуть з цього острова³⁵.

²⁹ Бурцев М. И. Прозрение.— С. 208.

³⁰ ЦАМО, ф. 32, оп. 11 306, спр. 246, арк. 100; оп. А-23 902, спр. 9, арк. 43, 45.

* За іншими документами — 6 тис. листівок. Див.: ЦАМО, ф. 32, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 43.

³¹ ЦАМО, ф. 32, оп. 11 306, спр. 246, арк. 100.

³² Там же, спр. 100, 101; оп. А-23 902, спр. 9, арк. 43.

³³ Там же, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 43; Бурцев М. И. Прозрение.— С. 208.

³⁴ ЦАМО, ф. 32, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 44.

³⁵ Там же, арк. 44.

Командування окремих підрозділів дивізії навіть провело у зв'язку з цим спеціальні збори³⁶.

Серед військовослужбовців 123-ї дивізії з'явився інтерес до ідей Національного комітету «Вільна Німеччина», посилилися антигітлерівські настрої. Особовому складу з'єднання стало відомо, що на чолі антифашистських сил в СРСР стоять німецькі генерали і офіцери. Довга бесіда групи офіцерів 416-го полку 123-ї дивізії з лейтенантом Арнтценом привела пізніше, як засвідчив капітан полку Шейнбек, до прийняття ними рішення про здачу в полон, що і було зроблено в ході бою на початку січня 1944 р.³⁷

Листи Е. Карзіуса і В. фон Зейдлітца справили вплив і на інших солдатів дивізії. Цілі групи їх шукали можливості перейти на бік Національного комітету «Вільна Німеччина».

З кожним днем результати агітоперації ставали дедалі вагомішими. Як пише у своїх спогадах М. І. Бурцев, 7 лютого 1944 р. радянське командування прийняло перших німецьких парламентарів, які були направлені командирами окремих військових частин з повідомленнями щодо готовності їх воєначальників вирішувати питання про припинення опору. Гітлерівські війська здавалися в полон великими групами і навіть цілими підрозділами. Так, організовано склали зброю 308 солдатів і 9 офіцерів 418-го піхотного полку, 19 з яких виявили бажання взяти участь в агітпередачах. 12 військовополонених самі напросилися повернутися назад у свої частини для проведення роз'яснювальної роботи серед співвітчизників³⁸.

У цілому ж проведена агітоперація, як відзначало радянське військове командування, відвернула увагу особового складу ворога від місця основної концентрації збройних сил Червоної армії у цьому районі, що сприяло успіхові її дальшого наступу.

Заступник начальника 7-го відділу Головного політичного управління РСЧА полковник Б. Г. Сапожников 24 грудня 1943 р. направив матеріали агітоперації на о. Хортиці начальникам 7-х відділів політуправлінь інших фронтів та Приморської армії для використання набутого досвіду в практиці роботи серед військ противника.

Одержано 05.02.92

Она была проведена политработниками Красной армии совместно с представителями созданного в СССР Национального комитета «Свободная Германия».

³⁶ Там же, оп. 11 306, спр. 246, арк. 101.

³⁷ Там же, оп. А-23 902, спр. 9, арк. 45.

³⁸ Бурцев М. И. Прозрение.— С. 209.